

POWSTANIE W KŁAJPEDZIE W 1923 R. W ŚWIETLE MATERIAŁÓW ODDZIAŁU II SZTABU GENERALNEGO WOJSKA POLSKIEGO

Waldemar Rezmer

ABSTRACT

The article is devoted to the new historical investigations on the Klaipėda Rebellion 1923 in the light of documents of the Department II of the General Headquarters of the Polish Army. By the decision of the victorious Entente the Klaipėda region was separated from Germany and placed under French administration. In autumn 1922 the Lithuanian political and military leaders decided to organize a rebellion in Klaipėda. Poland had no intention as well to intervene military, nevertheless observed the course of events in Klaipėda very carefully. From 1921 there was a Polish mission established in Klaipėda, possessing the rank of a consular agency. The situation in the Klaipėda region was evaluated also by Polish diplomats. From the beginning of January 1923 they provided the Polish Ministry of International Affairs with information (cryptograms, reports) relating to the course of events in the Klaipėda region. This information is still preserved in Warsaw.

KEY WORDS: Klaipėda region, Klaipėda Rebellion 1923, Entente, Polish Army, Germany, French administration, Polish mission in Klaipėda, Polish diplomacy.

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiami naujų istorinių tyrimų duomenys apie 1923 m. Klaipėdos sukilimą, remiantis Lenkijos armijos Generalinio štabo II skyriaus dokumentais. Antantės šalių nutarimu Klaipėdos regionas nuo karą pralaimėjusios Vokietijos buvo atskirtas ir perduotas Prancūzijai administruoti. 1922 m. rudenį Lietuvos politiniai bei kariniai lyderiai pradėjo rengtis Klaipėdos sukilimui. Lenkijos vyriausybė neturėjo jokios intencijos karinei intervencijai, tačiau įvykius Klaipėdoje sekė labai įdėmiai. Dar 1921 m. Klaipėdoje buvo įsteigta Lenkijos diplomatinė atstovybė, turėjusi konsulinės agentūros rangą. Taigi politinę situaciją Klaipėdoje galėjo vietoje vertinti ir Lenkijos diplomatai. Nuo 1923 m. sausio mėn. jie nuolat siųsdavo naujausią informaciją apie Klaipėdos įvykius Lenkijos užsienio reikalų ministerijai. Ši informacija (kriptogramos, užšifruoti raportai) yra išlikusi ir iki šiol saugoma Varšuvoje.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Klaipėdos regionas, 1923 m. Klaipėdos sukilimas, Antantė, Lenkijos armija, Vokietija, Prancūzijos administravimas, Lenkijos misija Klaipėdoje, Lenkijos diplomatija.

*Prof. Dr. Habil. Waldemar Rezmer, Nicolaus Copernicus University in Toruń
Faculty of History, Institute of History and Archival Sciences
Department of Military History
Teatralny square 2a, PL 87-100 Toruń, Poland
E-mail: wre@his.uni.torun.pl*

Dla Litwy sprawy związane z morzem aż do 1921 r. były kwestiami drugorzędnymi, ponieważ w centrum uwagi władz i społeczeństwa litewskiego znajdowała się batalia polityczna i militarna o własne państwo oraz zabiegi o włączenie w jego skład Wileńszczyzny i Suwalszczyzny. Niebagatelny wpływ na niedocenywanie kwestii morskich miał również fakt, że w pierwszym okresie swojego istnienia Litwa – w przeciwieństwie do siostrzanych dwóch państw nadbałtyckich, które od razu miały dostęp do morza i dysponowały pełnowartościowymi portami: Estonia w Tallinie, Łotwa w Rydze, Windawie i Lipawie – takiego dostępu nie posiadała. Cały swój morski handel zagraniczny kierowała przez wspomniane porty łotewskie lub porty niemieckie – Królewiec i Memel (Kłajpeda, Klaipėda). Tą drogą odbierała również towary zagraniczne, wśród których sporą część stanowiły dostawy broni, sprzętu, umundurowania, itp. dla formowanych sił zbrojnych.

Litwa stała się państwem morskim dopiero w 1921 r., po zawarciu porozumienia z Łotwą o ustaleniu przebiegu wspólnej granicy. Za pewne ustępstwa terytorialne na północy, tj. część

powiatu Iłłukszta (Ilūkste), otrzymała pas wybrzeża po obu stronach Połagi długości około 41 km. Niestety, istniejące tam porty Połaga i Święta nie nadawały się do przyjmowania statków morskich. Ze względu na niewielką głębokość mogły one być wykorzystywane tylko przez niewielkie jednostki pływające i łodzie rybackie. Litwini planowali oczyścić port Święta na głębokość 3,5 m, aby mógł przyjmować przybrzeżne statki rybackie, w następnym etapie pogłębić tory wodne do 5 m, co by umożliwiło zawijanie pełnomorskich jednostek rybackich, zaś na końcu osiągnąć 8 m głębokości potrzebną dla statków handlowych (Meister 1976:766).

Po uzyskaniu przez Litwę w 1921 r. bezpośredniego dostępu do Morza Bałtyckiego zwiększyło się zainteresowanie morzem. Ogromną rolę w propagowaniu spraw morskich odegrali Litwini – marynarze dawnej rosyjskiej floty wojennej i handlowej, którzy do tego czasu powrócili do kraju. Morze zaczęło przyciągać także młodzież (skauci morscy) (Jūrininkai... 1939:212).

Chroniczny brak środków finansowych w budżecie państwa uniemożliwiał szybką rozbudowę i modernizację portu w Świętej. Tymczasem podnosząca się ze zniszczeń wojennych gospodarka potrzebowała w pełni sprawnego i wydajnego portu. W tej sytuacji Litwini zwrócili swoją uwagę na Kłajpedę, z którą Litwa była dość dobrze skomunikowana siecią dróg lądowych, koleją, rzeką Niemen oraz rzeką Minia (Minija) i Kanałem Króla Wilhelma. Jej przyłączenie do Litwy gwarantowało płynną realizację zadań handlu zagranicznego (Skrzypek 1971:55-56).

Port kłajpedzki miał wyjątkowo dogodne położenie (obszerniej: Bagiński 1927:294-298). Wejście Zalewu Kurońskiego w Morze Bałtyckie, przy którym leży Kłajpeda, tworząc obszerny naturalny basen przecinający miasto i wpadająca do zalewu rzeka Danga (Danė) były w granicach miasta dostępne dla dużych jednostek pływających (średnia głębokość akwenów portowych wynosiła około 6,5 m). Danga na swoim końcowym odcinku pełniła rolę basenu portowego, nad którym były rozlokowane magazyny i składy towarów. Port kłajpedzki, w przeciwieństwie do Królewca i portów łotewskich oraz estońskich, prawie nigdy nie zamarzał. Eksploatowano go bez zakłóceń przez cały rok. Między Litwą i Kłajpedą istniała bardzo dogodna komunikacja wodna: albo bezpośrednio przez Zalew Kuroński do ujścia Niemna, a potem w górę tej rzeki, lub Kanałem Króla Wilhelma, o długości 22 km, który łączył północną część Zalewu Kurońskiego z dolnym biegiem rzeki Minia, która z kolei wpadała do Niemna prawie przy jego ujściu. Kanał ten zbudowano w szóstym dziesięcioleciu XIX wieku, dla usprawnienia komunikacji rzecznej, szczególnie spławu drewna.

W staraniach o przyłączenie Kłajpedy do Litwy, obok powodów ekonomicznych, bardzo ważny był argument narodowościowy. Na początku lat dwudziestych, mimo kilkusetletniej silnej germanizacji, Litwini w Kraju Kłajpedzkim stanowili w dalszym ciągu znaczący odsetek ludności. Spis niemiecki z 1905 r. ujawnił, że na 139 770 mieszkańców prawie połowa (66 066) zadeklarowała język litewski, jako swój język ojczysty (Ochmański [?]:301; Paprocki 1929:112-115; Świechowski 1932:32; Łossowski 2003:647).

Decyzją zwycięskich mocarstw Kraj Kłajpedzki został oderwany od Niemiec i oddany pod administrację francuską (szerzej: Mikulicz 1976:38-40; Łossowski 2003:647-650). Jej kierownictwo powierzono gen. Dominique Odry. Z biegiem czasu całość jego kompetencji przejął administrator cywilny, prefekt Gabriel Patissné. W lutym 1920 r. przewieziono do Kłajpedy francuski 21 Batalion Strzelców Alpejskich, który stał się trzonem załogi miasta.

Przejęcie kontroli nad Krajem Kłajpedzkim przez Francuzów nie satysfakcjonowało Litwinów. W lutym 1920 r. powstała kłajpedzka Taryba, która twierdziła, że:

...większość mieszkańców terytorium na północ od Niemna domaga się bezwarunkowego połączenia tego kraju z Litwą (Kanerol 1930/1931:151).

W celu zmanifestowania swojego zainteresowania przyłączeniem Kraju Kłajpedzkiego odpowiednią uchwałą podjął 21 listopada 1921 r. litewski Sejm Ustawodawczy (Gaigalaitė 1999:95). Na początku 1922 r. Jonas Žilius, przedstawiciel Litwy w Kłajpedzie, zaproponował rozwiązanie problemu przynależności terytorialnej tego obszaru drogą militarną, metodą faktów dokonanych. Twierdził, że zajęcie miasta siłą nie będzie trudne, gdyż garnizon francuski liczący tylko 350 żołnierzy, nie będzie w stanie temu zapobiec (Gaigalaitė 1999:95; Mikulicz 1976:63-64).

Jonas Žilius był dobrze poinformowany, gdyż utrzymywał ścisły kontakt z Oddziałem Wywiadowczym Sztabu Generalnego litewskiego wojska. Agenci z dwóch litewskich punktów wywiadowczych: nr VII Szawle i nr VIII Telsze, już od 1920 r. uważnie obserwowali sytuację w Kłajpedzie i wszelkie zmiany zachodzące w stacjonującym tam francuskim garnizonie. Rozpoznawano francuską prefekturę, port i polskie przedstawicielstwo, posiadające rangę konsulatu (Anušauskas 1993:70-71).

Po odrzuceniu przez Litwę projektu federacji polsko-litewskiej mocarstwa sprzymierzone rozpoczęły w 1922 r. rozważać przekształcenie Kłajpedy w „Wolne Miasto” (szerzej: Skrzypek 1971:56-57; Łossowski 2003:651-652). Nie chcąc do tego dopuścić 20 listopada 1922 r. na posiedzeniu rządu litewskiego premier Ernestas Galvanauskas przedstawił trzy możliwości rozwiązania problemu Kłajpedy: pierwsza ewentualność, to droga polityczna – oddanie sprawy do rozstrzygnięcia przez Ligę Narodów. Druga – błyskawiczna akcja militarna przeprowadzona przez wojsko litewskie w ciągu 24 godzin. Trzecia – zorganizowanie w Kraju Kłajpedzkim powstania przeciwko Dyrektoriatowi Krajowemu, opanowanemu przez miejscowych Niemców, i przedstawicielstwu Aliantów. Powstanie to miało być przedstawiane, jako spontaniczny i samodzielny odruch ludności miejscowej. Premier Galvanauskas uważał, że trzecie rozwiązanie jest najlepsze i niesie za sobą najmniejsze ryzyko polityczne i militarne. Chociaż Alianci szybko się zorientują, że faktycznymi organizatorami powstania były władze litewskie w Kownie, to jednak nie zdecydują się na jego stłumienie siłą, ograniczą się tylko do werbalnych protestów (Gaigalaitė 1999:97). Z opinią tą zgodzili się pozostali członkowie litewskiego rządu.

Opracowanie planu działania powierzono Ministerstwu Obrony Krajowej (Krašto apsaugos ministerija) kierowanemu przez Balysa Sližysa. Aby zorientować się w nastrojach miejscowych Litwinów i zbadać różne możliwości przeprowadzenia powstania zbrojnego, szef Oddziału Wywiadowczego Sztabu Generalnego Mykolas Lipčius wysłał do Kłajpedy szefa kontrwywiadu Jonasa Polovinskasa. Po przybyciu do miasta Polovinskas spotkał się z Erdmonasem Simonaitisem (reprezentantem Litwinów w kłajpedzkim Dyrektoracie) i Jonasem Žiliusem (przedstawicielem Litwy w Kłajpedzie), od których otrzymał potrzebne informacje. W pierwszym rządzie postanowiono wzmocnić działania propagandowe na terenie Kraju Kłajpedzkiego na rzecz przyłączenia tego obszaru do Litwy. Zastanawiano się również nad sposobem sfinansowania akcji zbrojnej, przewidując nawet możliwość, gdyby nie udało się zdobyć pieniędzy z innych źródeł, wykorzystania tajnego funduszu Oddziału Wywiadowczego (Anušauskas 1993:71).

Akcję zbrojną mieli przeprowadzić żołnierze wydzieleni z oddziałów regularnego wojska, przebrani w cywilne ubrania, a także oddziały szaulisów należące do Litewskiego Związku Strzelców (Lietuvos šaulių sąjunga). W wyznaczonym dniu miały one wkroczyć na obszar Kraju Kłajpedzkiego, zasilając miejscowych powstańców. W grudniu 1922 r. powołano Naczelną Sztab Ochotników Kłajpedy (Klaipėdos savanorių vyriausiasis štabas), pod kierownictwem Jonasa

Polovinskasa, który jednak pozostał szefem kontrwywiadu. Dnia 22 grudnia 1922 r. utworzono Naczelny Komitet Wyzwolenia Małej Litwy (Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas), który utworzyli miejscowi działacze litewscy: M. Jankus, S. Streckys, J. Lėbartas, V. Šaulinskas, J. Brūvelaitis, J. Vanagaitis (Žostautaitė 1992:25). Komitet opracował i ogłosił w prasie niemieckiej i litewskiej 4 stycznia 1923 r. *Odezwę do mieszkańców Kłajpedy*, w której zwracał się o pomoc do „braci Litwinów” z Wielkiej Litwy (Žostautaitė 1992:25; Łossowski 2003:657).

W dniach od 3 do 5 stycznia w Kownie odbyła się narada premiera Galvanauskas z J. Žiliusem, E. Simonaitisem i J. Polovinskasem – naczelnym dowódcą powstańców, na której uzgodniono ostateczny plan zbrojnego wystąpienia. W sumie do zbrojnego wystąpienia przygotowano 300 ochotników z obszaru Kłajpedy, których miało wesprzeć przeszło 624 żołnierzy regularnego wojska i słuchaczy szkoły wojskowej (w tym 40 oficerów) i 455 szaulisów. Oprócz broni osobistej posiadali oni 21 karabinów maszynowych, 1 radiostację, 17 aparatów telefonicznych, 3 samochody, 4 motocykle i 63 konie. Do tego dochodził personel medyczny: 2 lekarzy i 6 podoficerów sanitarnych (Žostautaitė 1992:27-28). W ten sposób powstańcy zapewnili sobie przeszło dwukrotną przewagę nad przeciwnikiem, który mógł użyć do walki tylko 600 ludzi: 250 żołnierzy francuskich, 200 kłajpedzkich policjantów i 150 niemieckich ochotników (Žostautaitė 1992:28).

Dwa dni później, 7 stycznia Vincas Krėvė-Mickevičius, przewodniczący Centralnego Zarządu Litewskiego Związku Strzelców wydał odezwę do *Braci szaulisów*, w której wzywał do przyścia z pomocą mieszkańcom Kłajpedy w wyzwoleniu się spod francuskiego zwierzchnictwa.

Przed podjęciem ostatecznej decyzji władze polityczne i wojskowe Litwy chciały się jednak zorientować, jak na wybuch powstania zareagują Alianci, Polska, Niemcy i Rosja Sowiecka. Alianci bowiem mogli stawić zbrojny opór i przerzucić drogą morską posiłki dla stacjonującego w Kłajpedzie francuskiego garnizonu, natomiast Polska mogła wykorzystać okazję do interwencji zbrojnej, aby tą drogą rozwiązać problem litewskich pretensji terytorialnych wobec Wileńszczyzny i Suwalszczyzny. Najszybciej wyjaśniło się stanowisko Rosji Sowieckiej, która zapewniła premiera Galvanauskasa, że nie jest przeciwna realizacji zamiarów litewskich na obszarze Kłajpedy (Gaigalaitė 1999:99-100).

Wysondowanie stanowiska Niemiec powierzono V. Krėvė-Mickevičius, przewodniczącemu Centralnego Zarządu Litewskiego Związku Strzelców. W Berlinie spotkał się z gen. Hansem von Seecktem, dowódcą Reichwehry, który zapewnił, iż Niemcy przychylnie odniosą się do przyłączenia Kraju Kłajpedzkiego do Litwy i nie będą interweniować zbrojnie.

Žaden Niemiec nie odda do was jednego strzału. Dla nas ważne ażeby Litwa stała się silna i oparła się naciskowi połączenia z Polską. W przeciwnym wypadku sytuacja Prus Wschodnich stałaby się bardzo trudna. [...] Tylko nie zwlekajcie ażeby Polacy się nie wmieszali, natomiast Francuzi się nie sprzeciwią. Chociaż popierają Polaków, ale nie zechcą poświęcić dla nich ani jednego żołnierza” (Krėvė 1992:107).

Znacznie trudniej było kierownictwu politycznemu i wojskowemu Litwy zorientować się w zamiarach Aliantów. Do końca nie mieli w tym zakresie pewnych informacji. Pomimo tego zdecydowali się zaryzykować. Okazało się, że moment przeprowadzenia akcji zbrojnej, tj. 10 stycznia 1923 r., był wybrany – chociaż przypadkowo – bardzo optymalnie. W tym samym bowiem czasie, tzn. na początku stycznia 1923 r. Francja i Belgia podjęły decyzję wprowadzenia

swoich sił zbrojnych na teren Zagłębia Ruhry, w celu wyegzekwowania na Niemcach spłaty odszkodowań wojennych. Rozpoczęcie tej operacji wyznaczono na dzień 11 stycznia. W ten sposób zasadnicza uwaga rządu francuskiego i opinii międzynarodowej skoncentrowała się na kwestiach niemieckich, natomiast problem Kłajpedy, stał się problemem peryferyjnym.

Polska także nie miała zamiaru interweniować zbrojnie, chociaż już od dłuższego czasu uważnie obserwowała rozwój wypadków w Kłajpedzie. Informacje o sytuacji napływały do Warszawy dwutorowo: z polskich placówek dyplomatycznych i z Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego (Oddział II Szt. Gen. WP).

Od 1921 r. w Kłajpedzie znajdowała się polska placówka, posiadająca rangę konsulatu. Pierwszym delegatem Rzeczypospolitej był Czesław Andrycz, którego rok później zastąpił Marceli Szarota. W dniu 7 stycznia 1923 r. zastępca delegata polskiego w Kłajpedzie, Wołowski, otrzymał wiadomość od Komisarza Rady Ambasadorów o planowanym ataku Litwinów na Kłajpedę. Dwa dni później, 9 stycznia poseł Rzeczypospolitej w Rydze Witold Jodko-Narkiewicz został zawiadomiony o tym samym przez Francuzów. W szyfrogramie skierowanym do polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych poseł Jodko-Narkiewicz informował, że:

... Litwini przygotowali napad na Memel. Jutro ma się odbyć ¹.

Z raportu „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę” przygotowanego przez Oddział II Szt. Gen. WP wynika, że o zamierzonym ataku Litwinów na Kłajpedę, poseł Jodko-Narkiewicz został poinformowany przez Francuzów w dniu 9 stycznia:

Ci zaś zostali powiadomieni przez Padovani'ego² z Kowna. Również poinformowano posła, że przedstawiciele Anglii, Francji i Włoch w swoim czasie interweniowali już w Kownie przestrzegając Litwinów przed podobnym wystąpieniem. Rząd litewski udzielił żądanych zapewnień. W pierwszych dniach stycznia oddziały Związku Strzeleckiego z Kowna, Koszedar, Rosień, Taurogów i Telsz zostały ściągnięte do Kowna, uzbrojone i wyekwipowane w amunicję i opatrunki sanitarne, zawagonowane i odesłane koleją poza Kowno, skąd marszem skierowano w stronę Kłajpedy. Przydzielono do nich po 1 komp. z pułków: 2, 5 i 8 p.p., ½ szw. 1 p. jazdy, 1 szw. 2 p. jazdy, orkiestrę 9 p.p., część szkoły wojskowej, szkołę policji wojskowej. Ubrani w cywilne marynarki, swetry, płaszcze jesienne i cyklistówki oraz zielone opaski na ramieniu z literami: M.L.S.³ Siły te obliczają 3.000 ludzi⁴.

Rankiem 10 stycznia na teren Kraju Kłajpedzkiego wkroczyły z trzech stron oddziały litewskich „ochotników”, które w sumie liczyły prawie 1400 ludzi. Pierwsza grupa, której zadaniem było opanowanie Kretyngi, przejechała w nocy z 9 na 10 stycznia pociągiem przez terytorium Łotwy i zajęła nadgraniczną stację kolejową Baiohren (Bajorai, Bojary), a po południu jednym zgrupowaniem Forsterai i Tauerleben, a drugim Blinzen. Druga grupa, licząca około 400 ludzi, dojechała pociągiem do Taurogów, skąd przerzucono ją do Nowego Miasta (Naumiestis), tam przekroczyła granicę z Krajem Kłajpedzkim i skierowała się w stronę Heydekrug (Szyłokarczmy,

¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), AAN-45/II, kolekcja odpisów, 10, szyfrogram nr 2 z 9 I 1923 r.

² Był on posłem francuskim w Kownie.

³ MLS – to skrót od „Mažosios Lietuvos Sukilėliai“ (Powstańcy Małej Litwy).

⁴ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) w Warszawie, Oddział II Sztabu Generalnego (Oddz. II Szt. Gen.), I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, oprac. Oddz. II Szt. Gen. z 8 II 1923 r., s. 1.

Šilutė). Wieczorem miasteczko zostało zajęte, a obok stacji kolejowej zerwano szyny przerywając w ten sposób połączenie Kłajpedy z Tylżą, co oznaczało w konsekwencji przecięcie komunikacji kolejowej z Prusami Wschodnimi. Trzecia grupa również dojechała pociągiem do Taurogów, a stamtąd skierowała się bezpośrednio do granicy, przekroczyła ją i opanowała miasteczko Laugszargen (Lauksargiai).

W dokumencie polskiego II Oddziału Szt. Gen. przebieg wydarzeń w Kraju Kłajpedzkim w dniu 10 stycznia tak został opisany:

Oddziały wkroczyły na teren [Kraju Kłajpedzkiego – W.R.] w nocy z 9 na 10. I.

I-sza grupa, d-ca mjr Iszliński (?) przejechała koleją przez teren lotewski i zajęła z rana st. Bajoren, a po południu Försterei i Tauerleben. Część tej grupy w sile 2 komp. zajęła po południu tegoż dnia Blintzen.

II-ga grupa, nazwisko d-cy nieznane, od Neustrandt pomaszzerowała w kierunku na Heidekrug, który zajęła wieczorem. Siła około 400 ludzi i sztab. Szyny koło stacji zostały zerwane.

III-cia grupa, d-ca mjr Jaksztas (?), dowieziona koleją do Taurogów zajęła Laungstargen.

IV-ta grupa, d-ca nieznany, możliwe, że część grupy III-ej zajęła Schmaleningken⁵.

Komitet powstańczy, znajdujący się przy grupie II-ej mianował b. dyrektora Krajowego Simonaitisa⁶, prezydentem Kraju Kłajpedy. Została ogłoszona odezwa pod hasłem „precz z niemieckim wolnym miastem”, znosząca Radę Krajową, i Dyrektoriat. Pod odezwą są podpisani Wielkolitewscy działacze z tzw. „Komitetu Obrony Małej Litwy”.

Na wieść o wkroczeniu oddziałów litewskich na terytorium Kłajpedy, komisarz Rady Ambasadorów, Patisné, wydał odezwę protestującą przeciwko napadowi, zapowiadającą przeciwstawienie się zbrojne i zapewnienie ludności, iż stanowiska nie opuści.

Francuzi w sile 150, policja w sile 200, i ochotnicy w sile kilkudziesięciu ludzi okopali się koło miasta. Patisné ogłosił wprowadzenie sądów doraźnych.

Prasa litewska w Kownie tłumaczy wypadki samorzutnym odruchem ludności przeciw panującemu uciskowi⁷.

Polskie informacje o reakcji Aliantów na wkroczenie oddziałów litewskich, chociaż niepełne, były dość precyzyjne. Aliancki administrator cywilny Kłajpedy, prefekt Gabriel Patisné na wieść o litewskim zbrojnym wystąpieniu polecił podległym mu siłom bronić miasta. W wydanej zaś odezwie protestował przeciwko akcji zbrojnej, zapowiadał stawienie skutecznego oporu i groził wprowadzeniem sądów doraźnych. Natomiast przedstawiciele Aliantów w Kownie – Jean Gabriel Padovani (reprezentujący Francję) i Arthur Dilly (Wielka Brytania) skierowali 10 stycznia wspólną notę do premiera Ernestasa Galvanauskasa, w której zwrócili uwagę, że suwerenność nad Krajem Kłajpedzkim należy do Entanty. Powstanie na tym terenie Komitetu Powstańczego narusza dotychczasowy status quo. Przestrzegli Litwę przed udzielaniem pomocy powstańcom, prosząc równocześnie władze tego kraju, aby wykorzystały swoje wpływy, w celu zapobieżenia „ekscesom przeciwko osobom lub własności”, które mogą się pojawić (Klimas 1990:360).

W rzeczywistości możliwości stawienia skutecznego oporu przez siły podległe prefektowi Patisné były ograniczone, gdyż przeciwnik miał dwukrotną przewagę. Sytuacja była by inna, gdyby Aliantom udało się szybko zasilić załogę Kłajpedy. Wymagało to jednak rychłych i zdecydowanych działań. Wypadki biegły jednak bardzo prędko.

Według polskich informacji zamieszczonych pod datą 11 stycznia:

⁵ Miejscowość i stacja kolejowa na styku granic Litwy, Niemiec i Kłajpedy. Polska nazwa Smoleniki, litewska Smalininkai.

⁶ Chodzi o Erdmonasa Simonaitisa (reprezentantem Litwinów w kłajpedzkim Dyrektoracie).

⁷ CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, s. 1-2.

Heidekrug został zajęty przez grupę 400 ludzi; przy nim znajduje się Komitet Powstańczy i Sztab Głównodowodzący. Niemcy obsadzili most kolejowy pod Tylżą; połączenie kolejowe z Królewcem zerwane. Telegraficzne funkcjonuje. Prasa niemiecka łączy zamach litewski z knowaniami Polski. Przedstawiciele Anglii i Włoch interweniowali w Rydze u Posła Litewskiego, Zauniusa⁸, a przedstawiciel francuski w Kownie – u premiera Galwanowskiego⁹, a Galwanowski tłumaczył niemożliwość przeciwdziałania akcji powstańczej tym, że na terytorium Kłajpedy, jako terenie obcym, żadnej ingerencji nie posiada. Przedstawiciel niemiecki również protestował u Rządu Kowieńskiego¹⁰.

Premier Litwy na notę Aliantów odpowiedział 11 stycznia. Zapewnił, że Litwa nie zamierza wpływać siłą na losy Kłajpedy. Wyraził również przekonanie, że przeszłość Kraju Kłajpedzkiego będzie uregulowana zgodnie z intencjami tych, którzy zdecydowali o jego odłączeniu od Rzeszy (Klimas 1990:360). W zapewnienia te nie uwierzono, gdyż już tego samego dnia, tj. 11 stycznia przewodniczący Konferencji Ambasadorów Raymond Poincaré zarzucił rządowi litewskiemu w Kownie wzniesienie powstania w Kraju Kłajpedzkim i zażądał wycofania z tego obszaru wszystkich obywateli litewskich. W odpowiedzi premier Galvanauskas zapewnił, że informacje o planach „partyzantów litewskich” opanowania Kłajpedy są nieuzasadnione, a władze w Kownie podejmują kroki, aby nikogo nie przepuścić przez swoją granicę (Klimas 1990:361).

Zapewnienia te były całkowicie gołosłowne, gdyż w praktyce nie podjęto w Kownie żadnych przedsięwzięć, które by prowadziły do ich wyegzekwowania. Wiedząc o tym powstańcy realizowali swój plan opanowania Kłajpedy. W dniu 12 stycznia na północ od tego miasta doszło do pierwszego zbrojnego starcia pomiędzy powstańcami a żołnierzami francuskimi.

Wydarzenia, które miały miejsce 12 i 13 stycznia w następujący sposób zostały przedstawione przez analityków polskiego II Oddziału Szt. Gen.:

12 I. Przyszło do pierwszej utarczki między Francuzami a litewskimi partyzantami na północ od Kłajpedy. W Kłajpedzie spokój, rządzi nadal Dyrektoriat. Przybył do Kłajpedy Prezydent Prus Wschodnich. Z Królewca przyjechał statek pasażerski dla nawiązania łączności z Kłajpedą. Połączenie telegraficzne zostało przerwane o 3-ej rano.

We wszystkich miejscowościach Rzeszy nacjonalistyczne organizacje niemieckie werbują ochotników dla akcji, celem odebrania Kłajpedy z rąk litewskich.

13 I. Sztab powstańczy przeniósł się z Heidekrug do Prekuls¹¹. Komitet powstańczy wydał odezwę do urzędników, nie opuszczania stanowisk. W nocy z 12 na 13 Patisné nie uznał nowego rządu w Heidekrug i nie przyjął parlamentarzysty. Po czym nastąpił atak ze strony Althof¹². Odparty został ogniem kar[abinów] masz[ynowych]. Litwini pozostawili auta ciężarowe z umundurowaniem litewskim. Litwini dotarli do Tylży, gdzie zerwali tor kolejowy.

Rząd kowieński wzmocnił granicę kłajpedzką trzema tysiącami ludzi i wysłał auta pancerne na północ Litwy (wiadomość niesprawdzona). Wyasygnował 15 milj[onów] Mk niem. na zapomogę powstańcom. Rozlepiono w Kownie plakaty dla zbierania ofiar na powstańców.

Organizacje społeczne Kłajpedy wydały odezwę piętnującą kłamstwa Litwinów, że regularne oddziały nie biorą udziału.

Połączenie telegraficzne z Rygą zostało przerwane 13 I rano.

Niemiecki przedstawiciel w Kownie Ostenhausen został zamianowany Ministrem Pełnomocnym.

⁸ Dovas (Dawid) Zaunius był od 1920 r. posłem Litwy na Łotwie (zob. Banevičius 1991:159).

⁹ Chodzi o Ernestasa Galvanauskasa, premiera od 2 II 1922 r. (zob. Banevičius 1991:58-59).

¹⁰ CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, s. 2.

¹¹ Miasteczko Prokuls (lit. Priekulė) leży 25 km na południe od Kłajpedy.

¹² Althof – miejscowość położona 3 km na wschód od Kłajpedy.

Posel Zamojski w Paryżu zaprotestował przed Radą Ambasadorów i złożył notę¹³. Rząd angielski wydał rozkaz krążownikowi „Caledon” wypłynięcia do Kłajpedy. Podobne rozkazy otrzymały francuskie torpedowce „Algerien” i „Senegal”¹⁴. Rada Ambasadorów obradowała rano 13 I. Postanowiono zażądać od władz litewskich wycofania regularnych wojsk z terenu Kłajpedy. Wydała komunikat, w którym wzywa Radę Prawna do złożenia w najkrótszym czasie sprawozdania w sprawie Kłajpedy. Członek Misji Wojskowej Francuskiej w Warszawie, pułk[ownik] Trousson, został mianowany dowódcą oddziałów alianckich w Kłajpedzie. Przedstawiciele Rady mają interweniować u rządu litewskiego. Minister Spraw Zagranicznych, Skrzyński¹⁵, wezwał w południe przedstawicieli Entanty celem wypowiedzenia się przed nimi o możliwościach decyzji Rady Ambasadorów, na korzyść Litwy. Wszyscy wyrazili zdanie, że w obecnych warunkach taką decyzję uważają za nieprawdopodobną¹⁶.

Tymczasem sytuacja w Kłajpedzie znacznie się zaostrzyła. W nocy z 13 na 14 stycznia powstańcy zaczęli ostrzeliwać miasto. Zginął jeden niemiecki policjant. Na bezpośredni szturm jednak nie zdecydowali się.

W polskim II Oddziale Szt. Gen. pod datą 14 stycznia odnotowano:

W nocy z 13 na 14 partyzanci otwarli silny ogień na Kłajpedę, jednak do ataku nie przeszli. Zabity został policjant niemiecki.

Z polecenia Rady Ambasadorów przedstawiciele Anglii i Francji interweniowali w Kownie. Rząd litewski obiecał wzmocnienie granicy kłajpedzkiej, celem przeciwdziałania przemycań pomocy partyzantom.

Granica litewska została wzmocniona oddziałami wojskowymi, które zastąpiły straż pograniczną. Konsulat litewski w Rydze nie wydaje wiz nawet urzędnikom sowieckim.

Łotysze udaremniłi przejście 2 komp. 7 p.p. (czy nie 3 p.p.?), które wraz z kawalerią „Żelaznego Wilka” chciały pod Starym Dworzyszczem przejść granicę litewską, celem zaatakowania milicji ludowej w pasie neutralnym.

Pułk[ownik] Trousson z dwoma oficerami i mjr. Szt. Gen. Schätzelem wyjeżdża wieczorem do Gdańska. Rząd francuski wydaje rozkaz krążownikowi opancerzonemu „Voltaire” udania się na wody Kłajpedy. „Voltaire” wypłynie 17 I z Brestu po naładowaniu i przygotowaniu desantu 200 ludzi.

¹³ Tekst noty polskiej w sprawie Kłajpedy Posel Zamojski złożył w dniu 13 I [19]23 r. na ręce przewodniczącego Konferencji Ambasadorów notę treści następującej:

... Terytorium Kłajpedy, oddane przez Traktat Wersalski pod władzę i suwerenność głównych mocarstw sprzymierzonych, zostało napadnięte przez uzbrojone bandy, które przyszły z Litwy. Fakt ten jest nie tylko pogwałceniem traktatu wersalskiego, ale zamachem na powagę i autorytet mocarstw sprzymierzonych. Narusza on jednocześnie żywotne interesy Polski, uznane w pełni przez Konferencję Ambasadorów. Ze względu na powyższe Rząd Polski uważa za swoje prawo i obowiązek założyć przeciwko wymienionemu faktowi kategorię protestu. Rząd polski nie wątpi, ani na chwilę, że zdecydowane stanowisko rządów sprzymierzonych i właściwe środki, których rządy te nie omieszkają zastosować, przyniosą w rezultacie szybkie przywrócenie poszanowania ich woli i traktatów, będących jedyną podstawą praworządności i pokoju. W tym przeświadczeniu Rząd Polski uważa za swój obowiązek ograniczyć się do złożenia wobec Konferencji Ambasadorów niniejszego protestu, nie chcąc na razie przewidywać konsekwencji faktu, którego nie mógłby uznać (CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”).

¹⁴ Informacja nieścisła. Były to kontrtorpedowce „Algérien” i „Sénégalais” (dane taktyczno-techniczne zob. Gozdawa-Gołębiowski, Wywerka Prokurat 1994:534).

¹⁵ Chodzi o polskiego ministra spraw zagranicznych Aleksandra Skrzyńskiego.

¹⁶ CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, s. 2-4.

Senat Gdański prosi Hakinga, Komisarza Ligi Narodów, o nie wyjeżdżanie, motywując obawą przed zajęciem Gdańska przez Polaków¹⁷.

Szturm Kłajpedy zaczął się rano 15 września. Znalazło to odzwierciedlenie w polskim dokumencie:

15 I. Partyzanci litewscy rozpoczęli od rana atak głównie od strony Althof, potem Steintor. O 11.30 zajęli południową część miasta. Wywiązała się walka o prefekturę, gdzie pozostał kpt. Laroche z kilkunastoma żołnierzami. W walce tej padło 2 zabitych i 3 rannych Francuzów. Po godzinnej walce Francuzów rozbrojono. Ci wywiesili białą flagę. O godz. 14.15 cała Kłajpeda była w rękach partyzantów. O godz. 16-ej Francuzi zostali skonsygnowani¹⁸. Straty litewskie w walkach od 10 do 15 włącznie obliczają na 200 ludzi.

Komisarz Rady Ambasadorów Patisné nie chciał pertraktować z powstańcami, dzięki czemu ustalony został milezący rozejm i strefa neutralna koło koszar francuskich. Patisné urzęduje nadal w Prefekturze. Konsulat Polski również nie przerwał czynności. Rada Krajowa i Dyrektoriat uciekły statkiem na terytorium Prus Wschodnich. Prezydent Wolnego Miasta i prezes Staadratu Kraus¹⁹, zapowiedzieli powrót pod opieką okrętów wojennych Koalicji. Litwini po wejściu do miasta ogłosili stan wojenny i cenzurę nad pismami. Rozesłana została przez nich iskrowka, w której podają zdobyty łup: 3 miotacze min, 1 kar.r.²⁰ 7 Francuzów i 15 policjantów wziętych do niewoli. Litwini przystąpili do aresztowań działaczy kierunków im nieprzychylnych. Jednak wykonać tego nie mogli, ponieważ prawie wszyscy z czarnej listy zdążyli z miasta zbiec (około 200 ludzi). Pozostały nadburmistrz Grabo²¹ został aresztowany. Ranny przy zdobywaniu Prefektury dyrektor banku Gross zmarł.

Połączenie telegraficzne Królewca z Kłajpedą zostało przerwane o 5 po południu].

Pułk[ownik] Trousson wyjeżdża z towarzyszącymi mu oficerami z Gdańska na kanonierce polskiej „Komendant Piłsudski”, o godz. 9. wiecz[orem].

Na posiedzeniu Sow. Mosk. Bucharin mówi, że napad zorganizowali faszyci polscy i litewscy.

Informacje posiadane przez polski II Oddział Szt. Gen. w większości odpowiadały faktycznemu przebiegowi wypadków w dniu 15 stycznia. Powstańcy, po zablokowaniu słabego garnizonu francuskiego w północno-wschodniej części miasta, zajęli je. W walkach zginęło dwóch żołnierzy francuskich i jeden miejscowy policjant, po stronie litewskiej poległo dwunastu ludzi.

Płk Trousson, członek Francuskiej Misji Wojskowej w Warszawie, który został mianowany dowódcą oddziałów alianckich w Kłajpedzie, wieczorem 14 stycznia wyjechał do Gdańska z dwoma oficerami francuskimi i oficerem polskim mjr. Szt. Gen. Tadeuszem Schätzlem. Następnego dnia, tj. 15 stycznia o godz. 21.00 płk Trousson z towarzyszącymi mu oficerami wypłynął z portu gdańskiego polską kanonierką „Komendant Piłsudski”. Przed południem 16 stycznia „Komendant Piłsudski” wpłynął do portu w Kłajpedzie bez przeszkód ze strony Litwinów. Po wykretowaniu francuskich oficerów, tego samego dnia pod wieczór opuścił Kłajpedę²².

Wydarzenia, które miały miejsce 16 stycznia, tak zostały opisane przez oficerów polskiego II Oddziału Szt. Gen.:

16 I. Rząd w Heidekrugu ogłosił manifest o tworzeniu armii kłajpedzkiej. Kawaleria wkroczyła do Kłajpedy. Pisma wyszły pod cenzurą. Powstańcy litewscy ogłosili podobno protest, jako niemieckie organizacje społeczne, w których wzywają świat na sędziego w sprawie Kłajpedy.

¹⁷ CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, s. 4.

¹⁸ Tak zapisano w tekście. Prawdopodobnie autor miał na myśli – skoncentrowanie Francuzów w koszarach.

¹⁹ Był to Jozef Kraus.

²⁰ Prawdopodobnie chodzi o ręczny karabin maszynowy.

²¹ Był to R. von Grabow.

²² CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, s. 3-5.

Komisarz Rady Ambasadorów Patisné, wydał nową odezwę, odwołującą się do decyzji Rady Ambasadorów i protestującą w dalszym ciągu przeciw gwałtowi [Załącznik Nr 2²³].

Połączenie z Królewcem nawiązano rano 16 I. Przed południem wpłynął „Komendant Piłsudski” do portu bez przeszkód ze strony Litwinów. Wysadził na ląd pułk. Trousson z towarzyszami i pod wieczór wypłynął z powrotem.

Oddziały partyzantów niemieckich usiłowały przejść most pod Tylzą. Zostały jednak ogniem litewskim zmuszone do odwrotu.

Przedstawiciel litewski w Moskwie złożył notę, w której twierdzi, że w akcji na Kłajpedę regularne oddziały wojska litewskiego nie są zamieszane²⁴.

Kanonierka „Komendant Piłsudski” była pierwszym okrętem, który pojawił się w Kłajpedzie po zajęciu miasta przez Litwinów. Poza Polakami, w porcie były tylko dwa statki handlowe – szwedzki i duński. Naprędce zebrany zespół okrętów francusko-brytyjskich przybył dopiero później. Informację o tym zawiera raport przygotowany w Referacie „Północ” Wydziału Ewidencyjnego II Oddziału Szt. Gen., który specjalizował się w gromadzeniu, analizowaniu i ocenie wszystkich materiałów dotyczących państw bałtyckich.

Raport ten ukazał się o godz. 12.00 17 stycznia pod tytułem „Sytuacja w Kłajpedzie” i brzmiał:

Zawieszenie broni z wypowiedzeniem przez Wysokiego Komisarza bezterminowe. Francuzi utrzymują koszary i ochraniają Komisarjat. Maja prawo ograniczonego poruszania się po mieście z bronią. Reszta miasta zajęta przez Litwinów. Administracja i egzekutywa w ich ręku. W mieście spokój i porządek, ruch handlowy ograniczony, aprowizacja osłabiona, nastrój ludności miejskiej opozycyjny wobec nowej władzy. Delegatura nasza i obce konsulaty respektowane i pracują spokojnie. Poza komunikacją radio – [ruch] ograniczony z Królewcem przez morze. Komunikacja kolejowa – jeszcze przerwana. Statki francuskie jeszcze nie przybyły. Jedynym Mocarstwem morskim reprezentowanym w Kłajpedzie byliśmy my, poza nami były tylko 2 statki handlowe – szwedzki i duński. Wrażenia naszego przyjazdu i naszej bandery silne i dodatnie.

Siły litewskie zaangażowane w całej akcji do 2000 ludzi, 10 km. Ostatnio miały nadejść baterie artylerii, dotychczas jednak do akcji wciągnięte nie były. Wojska regularne nie były oficjalnie stwierdzone. Znalezione legitymacje żołnierzy zwolnionych do rezerwy. Francuzi nie mają najmniejszych wątpliwości, co do zupełnego współdziałania rządowych czynników z Kowna. W samej Kłajpedzie siły litewskie wynoszą około 900 ludzi²⁵.

We wspomnianym już wcześniej opracowaniu Oddziału II Szt. Gen. WP zatytułowanym „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę” w dniach 17 i 18 stycznia zanotowano następujące zdarzenia:

17 I. Naczelne Dowództwo partyzantów wraz z Simonajtisem²⁶ rozkwaterowało się w Berlinerhofie. Simonajtis zamianował komendantem miasta Wesselsa (?), D-cą wojsk w

²³ Odezwa komisarza Patisné. Wysoki Komisarz Patisné wydał następującą odezwę:

... Mieszkańcy obszaru Kłajpedzkiego! W imieniu mocarstw sprzymierzonych ogłaszam raz jeszcze uroczysty protest przeciwko napadom na obszar Kłajpedzki. Oświadczam wyraźnie, że mocarstwa sprzymierzone zatroszczą się o zachowanie autorytetu w tym kraju (CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”).

²⁴ CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, s. 5-6.

²⁵ Российский Государственный Военный Архив (Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe) w Moskwie (RPAW) – Центр Хранения Историко-Документальных Коллекции (Centrum Przechowywania Historyczno-Dokumentalnych Kolekcji – СРН-ДК), f. 308, op. 12, t. 152, Informacja o sytuacji w Kłajpedzie przedstawiona przez Referat „Północ” Wydziału Ewidencyjnego Oddz. II Szt. Gen. w dn. 17 I 1923 r., godz. 12.00.

²⁶ Tak w tekście. Powinno być – Simonaitisem.

Kłajpedzie – Gudrycha, w Heidekrugu – Kalwajtisa, w Pogegen – Kauliusa, w Lauszargen – Breinisa.

Dnia 17 I rano Rada Ambasadorów odbyła nowe posiedzenie w sprawie Kłajpedy. Postanowiła wysłać Komisję Nadzwyczajną, która ma za zadanie utworzenie Rządu i przywrócenie stosunków stanu normalnego. Postanowiono nie załatwiać ostatecznie sprawy Kłajpedy aż do powrotu Komisji i złożenia przez nią sprawozdania. Polecono przedstawicielom mocarstw interweniować w tym kierunku u rządu litewskiego w Kownie.

18 I. Wpłynęły do Kłajpedy „Caledon”, „Senegal” i „Algerien”. Żołnierze angielscy objęli wartę przed Prefekturą.

Połączenie kolejowe nawiązane zostało z Kłajpedą przez Tylże.

Poselstwo litewskie w Londynie zaprotestowało przeciw obecności statku polskiego²⁷ w Kłajpedzie.

Poseł litewski w Rydze ogłasza w prasie interview, że Litwa nie ścierpi represji przeciw partyzantom.

W Prusach Wschodnich władze niemieckie otrzymały rozkaz przeciwdziałania partyzanckiemu ruchowi niemieckiemu²⁸.

Wspomniane w polskim dokumencie francuskie bliźniacze kontrtorpedowce „Algérien” i „Sénégalais” wypłynęły z Brestu 11 stycznia. Cztery dni później wyszedł z Brestu okręt liniowy „Voltaire”²⁹, a za nim z Cherbourga kanonierki „Ailette” i „Oise”. Trudne warunki pogodowe sprawiły, że dopiero 17 stycznia krążownik brytyjski „Caledon”³⁰ i francuskie kontrtorpedowce pojawiły się na redzie kłajpedzkiej, a następnego dnia weszły do portu. Na pokładach okrętów ustawiono karabiny maszynowe. Wysadzeni z krążownika „Caledon” żołnierze brytyjscy objęli wartę przed prefekturą. Te trzy okręty czekały na przybycie reszty eskadry francuskiej pod dowództwem admirała Lequerré. Do tego czasu ich dowódcy mieli zorientować się w sytuacji panującej w mieście i poinformować o tym admirała.

Tymczasem Litwini coraz pewniej czuli się w opanowanym mieście:

19 I. Litewski Komendant miasta Latikis (?) rozplakatował rozkaz wypłacenia przez pracodawców odszkodowania pracownikom za czas stracony w czasie walk o Kłajpedę, po 5 litów (1/2 dolara). Taką sumę otrzymają bezrobotni od Magistratu. Ludność stale stawia bierny opór. Akcja komunisty litewskiego Dejewalajtisa, zmierzająca do stworzenia nowej partii komunistycznej litewsko-niemieckiej nie dała rezultatu.

Litwini aresztowali 2 członków b. Dyrektoriatu. Przedstawiciel Niemiec zaprotestował.

Ochotnicy Małej Litwy wysłali depezę. Pierwsza do Galwanowskiego, w której zawiadamiają go o radosnym fakcie oswobodzenia Kłajpedy. Depesze podpisał Budrys, i drugą do Prezydenta Litwy Stulgińskiego³¹, w której wyrażają nadzieję, że Litwa nie odmówi im pomocy³².

Patisné ogłosił decyzję Rady Ambasadorów, w której podaje decyzje powzięte przez nią na posiedzeniu z dnia 17 I³³.

²⁷ Chodziło o okręt wojenny kanonierkę „Komendant Piłsudski”.

²⁸ CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, s. 6.

²⁹ Dane taktyczno-techniczne zob. J. Gozdawa-Gołębiowski, T. Wywerka Prokurat, op. cit., s. 532.

³⁰ Dane taktyczno-techniczne zob. ibidem, s. 657.

³¹ Był to prezydent Aleksandras Stulginskis.

³² Pismo do Prezydenta Rzeczypospolitej Litewskiej. Na ręce Prezydenta Rzeczypospolitej Litewskiej nadszedł następujący telegram z Kłajpedy:

... Ochotnicy z Małej Litwy (Kłajpedy), którzy dziś (15 I) wkroczyli do Kłajpedy, ślą pańskiej osobie oraz braciom z Wielkiej Litwy najserdeczniejsze życzenia, spodziewając się potrzebnego poparcia w dalszej walce o wolność naszego kraju. (-) Budrys. Naczelny Wódz ochotników. (CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”.)

³³ Z tekstu decyzji:

Rząd francuski zamianował Vice-Dyrektor dep[artamentu] Azjatyckiego Clinchant³⁴ przewodniczącym Komisji Rady Ambasadorów. Ma wyjechać z nim z Gdańska konsul angielski Frei³⁵ i konsul włoski Bertanzi. Wyjazd ma nastąpić w niedzielę dnia 21 I z Paryża, a we wtorek 23 I z Gdańska do Kłajpedy. Clinchant jest zawodowym dyplomata. W ciągu wojny był radcą Ambasady Francuskiej w Bernie, po zawieszeniu broni – posłem w Meksyku. Ostatnio wicedyrektorem dep. Azjatyckiego M.S. Wojsk. na Quai d'Orsay.

Niemieckie M.S.Zagr. złożyło w Poselstwie Litewskim w Berlinie ostry protest przeciw zajęciu Kłajpedy przez Litwinów o polecił Oelstenhausenowi powstrzymać złożenie przezeń w Kownie listów uwierzytelniających.

20 I. Admirał angielski przyjął wizytę partyzantów na krążowniku „Caledon”. Radził im wycofanie się z miasta, co mogłoby wpłynąć, zdaniem jego, na dodatnią decyzję Rady Ambasadorów.

Komitet powstańczy w Heidekrug postanowił włączenie Kłajpedy do Litwy z zachowaniem samorządu. Ustalono listę nowego Dyrektoriatu, złożoną z 20 osób. Rząd powstańczy przeniósł się z Heidekrug do Kłajpedy.

Petisné zaprotestował w Konsulacie niemieckim przeciw akcji partyzantów niemieckich. Otrzymał zapewnienie, że Rząd niemiecki wydał rozkaz ścisłej neutralności do wojsk pogranicznych i jest zaprotestowany, że Petisné, udzieli opieki Niemcom w Kłajpedzie.

Sejmik pow[iatowy] w Heidekrug zaprotestował przeciw przemocy, ale wezwał urzędników w imię dobra kraju do pozostania na stanowiskach. Rząd Kłajpedzki w odpowiedzi rozwiązał sejmiki w Heidekrug, Pogegen i Kłajpedzie.

Rząd Kowieński zamianował swym nadzwyczajnym reprezentantem przy Komisji Rady Ambasadorów b. Prezydenta Smetonę w randze Ministra Pełnomocnego.

21 I. Komendant miasta zażądał od burmistrza Kłajpedy wywieszenia flagi litewskiej na Ratuszu. Ten odmówił. Litwini zaarrestowali Landrata Höniga, jednak na prośbę Petisné i przedstawiciela niemieckiego został przez nich uwolniony. Clinchant wyjechał z b. posłem włoskim w Kopenhadze Aloizim, który udał się z nim do Kłajpedy, zamiast desygnowanego pierwotnie konsula włoskiego Bertanziego.

22 I. Była Rada Krajowa i Dyrektoriat Wolnego Miasta Kłajpedy znajduje się obecnie w Królewcu. Prezydent Rządu Steputat udał się na prośbę Petisné do majątku swego w Prusach Wschodnich.

23 I. Clinchant, Aloizy i Frei wyjechali z Gdańska do Kłajpedy (koleją, czy na „milet”)³⁶.

Z niewiadomych powodów przebieg wydarzeń w Kłajpedzie pomiędzy 23 a 29 stycznia nie został opisany w odszukanych dokumentach polskiego II Oddziału Szt. Gen. Informują dopiero o zdarzeniach politycznych i wojskowych, które miały miejsce 29 i 31 stycznia:

29 I. Po dyskusji nad expose Galwanowskiego Sejm litewski uchwalił inkorporację Kłajpedy do Litwy i wezwał Rząd do okazania pomocy powstańcom (przeciw głosom komunistów).

Komisja Międzysojusznicza wezwała partyzantów litewskich do opuszczenia miasta i ogłosiła odezwę, że Rada Ambasadorów chce załatwić sprawę Kłajpedy w myśl życzeń mieszkańców.

... Decyzja Rady Ambasadorów. Wysoki Komisarz Patisné ogłosił dzisiaj (19 I) znaną decyzję Rady Ambasadorów, dotyczącą wysłania do Kłajpedy nadzwyczajnej Komisji. Do zawiadomienia tego Wysoki Komisarz Patisné dodaje następujące oświadczenie: Rządy sprzymierzone, ożywione pragnieniem zagwarantowania ludności obszaru Kłajpedy możliwości wykonywania jej prac oraz zapewnienia swobody pracy, są przekonane, że wezwanie ich znajdzie posłuch, który ujawni się w tym, że ludność ułatwi nadzwyczajnej Komisji spełnienie jej zadań“. (CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”).

³⁴ Był to Georgez Clinchant, wicedyrektor departamentu Azjatyckiego MSZ.

³⁵ Był to Ruth Frey.

³⁶ CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, s. 7-8.

Clinchant miał się wyrazić, że jeżeli powstańcy będą słuchali jego rad, to rada Ambasadorów przychyli się do ich życzeń.

Francuzi zwożą broń i amunicję na ląd.

31 I. Komisja Międzysojusznicza wystosowała ultimatum opuszczenia przez partyzantów miasta. Rada Ambasadorów poleciła interweniować w Kownie przywrócenie przez Rząd Litewski status quo ante³⁷.

Polskie informacje o przygotowywaniu przez Aliantów akcji zbrojnej odpowiadały prawdzie. Po nadpłynięciu pozostałych okrętów, m.in. francuskiego okrętu liniowego „Voltaire z żołnierzami na pokładzie, postanowiono przeprowadzić demonstrację siły. W nocy z 1 na 2 lutego kanonierka „Ailette” wpłynęła do basenu portu handlowego, skąd skierowała się na rzekę Danga, gdzie zakotwiczyła z zadaniem zablokowania ogniem swoich dział ruchu na moście łączącym dwie części miasta. Niszczyciele stanęły u wejścia do portu, skąd miały w razie potrzeby ostrzelać linię kolejową i pobliski dworzec oraz podejścia do koszar. Duże zanurzenie „Voltaire” uniemożliwiało mu wejście do portu, dlatego pozostał on na redzie z zadaniem ostrzelania miejscowości Girule (Giruliai, Althof) i Karklė (Krüggengörge), tj. rejonu na północ od Kłajpedy, gdzie miały znajdować się silne zgrupowania sił powstańczych. Pod osłoną artylerii okrętowej (w sumie 57 dział kalibru od 75 do 305 mm) miał zostać wysadzony desant w porcie. Oddział desantowy w sile około 500 ludzi wystawiony został przez „Voltaire” i „Caledona”. Połowę żołnierzy zaokrętowano na kanonierkę „Oise”, która weszła do portu i tam ich wysadziła. Dołączyli oni do 21 Batalionu Strzelców Alpejskich broniącego koszar. Drugą część desantu zabrał zbiornikowiec „Durance”, które wpłynął do portu handlowego i zacumował obok krążownika „Caledon” (Dyskant 1983:145-147). Na tym cała operacja się zakończyła. Alianci, zwłaszcza Anglicy, zaabsorbowani konfliktem z Niemcami, nie zamierzali siłą wymuszać na Litwinach opuszczenie Kłajpedy. Nie potrafili się na to zdecydować, tym bardziej, że nie posiadali klarownej koncepcji, co z tym obszarem potem zrobić.

Być może Alianci nie chcieli także doprowadzić do eskalacji konfliktu i rozlewu krwi na szerszą skalę. Z informacji zgromadzonych bowiem przez polskie organa wywiadowcze wynikało bowiem, że siły litewskie do początku lutego znacznie się powiększyły. W raporcie datowanym na 8 lutego pisano:

Ochotnicze wojska litewskie przybyły w styczniu na terytorium Kłajpedy trzema grupami, ostatnio zostały połączone w jedną całość i przeformowane tworząc „Korpus ochotniczy Małej Litwy”. Dowództwo objął Budrys (pseudonim).

Korpus ten składa się z:

2 pułków ochotniczych piechoty. Skład pułków: 3 bataliony po 3 kompanie w każdym. Kompania 100-120 ludzi. Ogółem piechoty do 2000; 2 kompanie km: 1 kompania ckm systemu Colta – 12 km, 2 kompanie ckm systemu Maxim – 8 km; 2 szwadrony jazdy po 75 szabel – ogółem 150 szabel.

Artylerię korpusu stanowi 1 bateria 4-działowa.

Oddziałów technicznych brak.

Uzbrojenie poszczególnych batalionów jednolite, karabiny rosyjskie, model 1896 r. i niemieckie – model 1898 r.

Granaty ręczne – niemieckie. Ogółem 4000 szt.

Umundurowanie jednolite.

Wyszkolenie oddziałów dobre, stan moralny i nastrój – bardzo dobry, nie dopuszczają myśli ustąpienia z Kłajpedy; w razie potrzeby liczą na regularną armię litewską.

³⁷ CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, s. 8.

Skład narodowościowy – mieszany: Litwini, Rosjanie i Niemcy.

Na sformowanie oddziałów ochotniczych złożyli się:

8 pp – 1 batalion,

2 pp – 1 batalion,

5 pp – i Szaulisi okręgu 3-go – 6-ego.

Przydzielona bateria artylerii i dwa szwadrony jazdy pochodzą z wojsk regularnych.

Dyslokacja:

Wszystkie oddziały rozlokowane są przeważnie w Kłajpedzie i wsiach okolicznych, w dalszych okolicach drobne oddziały od 20-30 ludzi³⁸.

Udana operacja desantowa angielsko-francuska nie miała jednak żadnego rozstrzygającego wpływu na losy tego obszaru. Decydowali politycy. Dnia 16 lutego 1923 r. w Paryżu Rada Ambasadorów podjęła decyzję o przyłączeniu Kraju Kłajpedzkiego do Litwy na zasadzie okręgu autonomicznego (Tekst decyzji zob. Mikulicz 1976:289-291). Konwencję w tej sprawie podpisano 8 maja 1924 r. (tekst konwencji zob. Mikulicz 1976:306-320; zob. też Valsonokas 1932 [1989]:193-194; Łossowski 2003:661).

References

- ANUŠAUSKAS, A. *Lietuvos slaptosios tarnybos (1918–1940)*. Vilnius, 1993.
- BAGIŃSKI, B. *Zagadnienie dostępu Polski do morza*. Warszawa, 1927.
- BANEVIČIUS, A. *111 Lietuvos valstybės 1918–1940 politikos veikėjų. Enciklopedinis žinynas*. Vilnius, 1991.
- DYSKANT, J. W. *Konflikty i zbrojenia morskie 1918–1939*. Gdańsk, 1983.
- GAIGALAITĖ, A. Ernestas Galvanauskas tarptautiniame Klaipėdos ir Vilniaus problemų sukūryje. In *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*. Kaunas, 1999.
- GOZDAWA-GOŁĘBIEWSKI, J.; WYWERKA PROKURAT, T. *Pierwsza wojna światowa na morzu*. Warszawa, 1994.
- Jūrininkai. In *Karo technikos dalių dvidešimtmėtis 1919–1939*. Kaunas, 1939.
- KANEROL, S. *Kłajpeda*. Sprawy Obce, 1930/1931, z. 5.
- KRĖVĖ, V. *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė. Atsiminimai*. Vilnius, 1992.
- ŁOSSOWSKI, P. Zajęcie Kłajpedy przez Litwinów w styczniu 1923 roku. In *Przegląd Wschodni*, 2003, T. VIII, z. 3.
- MEISTER, J. Kurze Geschichte der Litauischen Marine. In *Marine Rundschau*, 1976, no. 12.
- MIKULICZ, S. *Kłajpeda w polityce europejskiej 1918-1939*. Warszawa, 1976.
- Moskwa, Российский Государственный Военный Архив – Центр Хранения Историко-Документальных Коллекции, f. 308, op. 12, t. 152, Informacja o sytuacji w Kłajpedzie przedstawiona przez Referat „Północ” Wydziału Ewidencyjnego Oddz. II Szt. Gen. w dn. 17 I 1923 r., godz. 12.00.
- Moskwa, Российский Государственный Военный Архив – Центр Хранения Историко-Документальных Коллекции, f. 308, op. 4, t. 78, Biuro Ewidencyjne „Północ” Oddz. II Szt. Gen. Wyciąg z ostatnich wiadomości Nr 4, dn. 8 II 1923 r.
- OCHMAŃSKI, J. *Historia Litwy*. Wrocław-Warszawa-Kraków, [?].
- PAPROCKI, S. Cele niemieckiej polityki mniejszościowej. In *Przegląd Polityczny*, 1929, T. 10.
- SKRZYPEK, A. Kłajpeda jako zagadnienie międzynarodowe (1918-1939). In *Dzieje Najnowsze*, 1971, r. III.
- ŚWIECHOWSKI, M. *Kłajpeda na tle litewskiej racji stanu*. Wilno, 1932.
- VALSONOKAS, R. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932 (przedruk 1989).
- Warszawa, Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), AAN-45/II, kolekcja odpisów, 10, szyfrogram nr 2 z 9 I 1923 r.
- Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Oddział II Sztabu Generalnego (Oddz. II Szt. Gen.), I.303.4.5225, „Chronologiczny przebieg napadu litewskiego na Kłajpedę”, oprac. Oddz. II Szt. Gen. z 8 II 1923 r.
- ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.

³⁸ RPAW – CPH-DK, f. 308, op. 4, t. 78, Biuro Ewidencyjne „Północ” Oddz. II Szt. Gen. Wyciąg z ostatnich wiadomości nr 4, dn. 8 II 1923 r.

THE KŁAIPĒDA REBELLION 1923 IN THE LIGHT OF DOCUMENTS OF THE DEPARTMENT II OF THE GENERAL HEADQUARTERS OF THE POLISH ARMY

Waldemar Rezmer

Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Summary

By the decision of the victorious Entente the Klaipėda region was separated from Germany and placed under French administration. In autumn 1922 the Lithuanian political and military leaders decided to organize a rebellion in Klaipėda. The military action was to be undertaken by soldiers chosen from the detachments of the regular army dressed in civilian clothes and by the *szaulis* detachments belonging to the Lithuanian Rifle Association (*Lietuvos šaulių sąjunga*). They were supposed to march into the Klaipėda region and reinforce local rebel groups.

The time of the military action was very well, although accidentally chosen. At the beginning of January 1923 France and Belgium decided to send their armed forces to the territory of the Ruhr Basin, in order to execute the payment of war reparations by Germany. The attention of both French authorities and international opinion was concentrated on the German situation so the problem of Klaipėda became a minor issue.

Poland had no intention as well to intervene military, nevertheless observed the course of events in Klaipėda very carefully. The information which was sent to Warsaw originated from two sources: Polish diplomatic missions and the Department II of the General Headquarters of the Polish Army.

From 1921 there was a Polish mission established in Klaipėda, possessing the rank of a consular agency. The first Polish delegate was Czesław Andrycz, replaced subsequently by Marcei Szarota. After the Lithuanian rebels had marched into the city the Polish Ministry of International Affairs sent to Klaipėda a special emissary A. Tarnawski. The situation in the Klaipėda region was evaluated also by Polish diplomats residing in other countries, such as Latvia, Free City of Danzig. From the beginning of January 1923 they provided the Polish Ministry of International Affairs with information (cryptograms, reports) relating to the course of events in the Klaipėda region. This information is preserved in 'Archiwum Akt Nowych' in Warsaw.

The Department II of the General Headquarters of the Polish Army received news concerning the situation in the Klaipėda region from three main sources: Polish diplomatic missions employing Polish military attachés (Riga, Rewal, Helsingfors, Paris, London, Rome), intelligence services active in Lithuania, the Klaipėda region and East Prussia, press, various official leaflets and publications. All this information was collected and analysed by Bureau "North" of Registry Section of Department II of the General Headquarters of the Polish Army. It specialized in the field of Baltic countries. Its responsibility was to prepare daily reports and extracts from the most important news for the authorities of the Polish Army. These documents are currently in the Russian National Military Record Office (Российский Государственный Военный Архив) in the Centre of Historical and Documental Collections (Центр Хранения Историко-Документальных Коллекции) in Moscow.

On the 8th of February 1931, the mentioned Bureau presented the extensive report entitled “The chronological course of Lithuanian attack on Klaipėda” in which the events that had occurred between the 7th and the 31st of January 1923 were described in detail. This document is currently available in the Central Military Record Office in Warsaw in the section of documents of Department II of the General Headquarters of the Polish Army in documents of Agency number 1 of the Department II of the General Headquarters in Vilnius.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.